

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

На правах рукопису

Гвоздик Лариса Дмитрівна

**МОЛДАВСЬКО-УКРАЇНСЬКІ
ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ
СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ**

07.00.02 — Всесвітня історія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук**

Київ—1996

76 33,328

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті історії України НАН України

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор,
чл.-кор. НАН України

Шевченко Федір Павлович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
МИЦИК Юрій Андрійович

кандидат історичних наук, доцент
УЛЬЯНОВСЬКИЙ Василь Іринарович

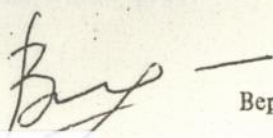
Провідна організація - Український державний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова

Захист відбудеться "26" вересня 1996 р. о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.43.01 по захисту дисертації в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (254050, Київ, вул. Пугачова, 12/2)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Автореферат розісланий "5" серпня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

Верба І.В.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

В. Стефаника
України

00739431 (R)

1. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

У 1995 році відзначалося 400-річчя з дня народження Богдана Хмельницького. Великою подією у економічній і політичній історії Східної Європи середини XVII ст. була визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького.

Визвольні змагання українського народу охопили велику територію і збройна боротьба мала безпосереднє відношення до сусідньої Молдавії. Молдавія була навіть втягнута в українсько-польську війну. Саме Молдавія відіграє спеціальну роль у боротьбі Богдана Хмельницького з Польщею.

З огляду на те, треба було дослідити, що собою уявляла Молдавія, який її був економічний потенціал і політичні аспірації.

Богдан Хмельницький дуже цікавився Молдавією. Він здійснив у Молдавію два походи (1650, 1652), а у 1653 р. послав туди свого сина Тимоша, якого коротко перед тим, оженив із Розандою, дочкою молдавського воєводи, Василя Лупула. Після загибелі Тимоша під Сучавою у 1653 році, Богдан Хмельницький продовжував цікавитися Молдавією. З однієї сторони, він листувався вже у тому ж році із Стефаном Георгіцією, що прогнав Лупула з Молдавії і був спричинником смерті Тимоша, а з другої сторони, переговорював у 1654 р. в Чигирині із претендентом на молдавський престіл Мігаєм (Михайлом) Петрашкевичем, плануючи його оженити у червні із Розандою Лупулівною, вдовою по Тимоші, а в осені того ж року, із однією із своїх молодших сестер.

Молдавсько-українські економічні зв'язки середини XVII століття в українській історіографії не були о б'є к т о м спеціального дослідження, що і визначає актуальність теми дисертації. Чому Богдан Хмельницький так цікавився Молдавією?

Молдавія граничила з Україною, будучи її південно-західним сусідом. Але Молдавські воєводи мали подвійну лояльність. З одного боку, вони були васалами Речі Посполитої (Польщі, від 1387 р.), а з другого, - Османської імперії (Туреччини, від 1456 р.).

Богдан Хмельницький, що повстав проти Польщі був свідомий того, що як довго Молдавський воєвода Василь Лупул буде співпрацювати з Польщею його південно-західний фланг буде під загрозою. Тому він вживав дипломатичних та воєнних засобів, щоб тому зарадити.

З другої сторони, Молдавські воєводи, були васалами Османської імперії, і як такі були визнані Османською імперською структурою як повноцінні васали-князі.

Богдан Хмельницький від самого початку свого повстання був зв'язаний з тим кругом через свій союз із Кримським ханом Іслам Гіреєм III. Так то у Богдана Хмельницького виникли династичні плани, пов'язані із Молдавією.

Нарешті, третій момент - економічно Молдавія була багатою країною із чисельними містами. Ще у 1408 р. молдавський воєвода Олександр Добрий уклав умову із представниками львівського купецтва відносно їх торгівлі у своїй країні, надаючи їм значні привілеї при перевезенні своїх товарів через молдавські міста.

З того часу встановилися тісні зв'язки поміж Львовом і Молдавією для обопільної сатисфакції, Львів - найважливіший молдавський торговельний партнер був найбільшим містом на українській території і мав великий прибуток зі своєї торгівлі з Молдавією. Це все не могло не цікавити Великого Гетьмана, який звертав увагу на економічні справи.

Львів був у системі Речі Посполитої одним із чотирьох центрів для міжнародної торгівлі. Це був центр торгівлі товарами турецькими та молдавськими. Тому, що Хмельницький уважав Львів частиною свого князівства Руського (=українського), він поширював своє зацікавлення Молдавією і на Львів.

Предметом дисертаційного дослідження є молдавсько-українські економічні зв'язки середини XVII століття.

Час цього гетьманування виносив 9 років, які в більшості випадків були заповнені війсьними подіями на території України. Власне тоді з'явилися важливі законодавчі універсали Богдана Хмельницького, які регулювали (і через те зміцнювали) економіку його держави.

Також на спеціальну увагу заслуговує складений в тому числі Б.Хмельницьким універсал про "безмитну" торгівлю (1654р.) та Чорноморська конвенція поміж Туреччиною і Україною, (Військом Запорізьким) яка хоч не зреалізувалася на практиці, все-таки досліджується як унікальний акт візії економічної і мілітарної єдності країн Чорноморського ареалу.

Щоб зрозуміти економічні події років 1648-1657, зокрема ті, що відносилися до молдавсько-українських торговельних взаємин, треба було дати огляд основ економічних зв'язків, таких як процеси урбанізації в обох країнах (міста, магдебурзьке право, торговельні шляхи) торги, ярмарки, складське право, митні побори і привілеї, подати характер тодішніх трансакцій (гроші,

бартер, кредит, кругова порука іт.д.), обговорити товари імпорту та експорту обох сторін. Крім того треба було хоч в загальних основах вивчити торговельні зв'язки Молдавії із обома іншими наддунайськими країнами (Волощиною і Трансільванією) та із Туреччиною.

Хронологічні межі дослідження.

Тому, що джерела дійшли до нас дуже нерівномірно (в одній території - більше, в другій - менше) і тому, що тут йдеться про достатистичний період, не можна було додержуватися стисло хронологічного порядку. Треба було концентрувати увагу на самому описі проблем, подаючи їх докладніше сюжети там, де вони задовільно засвідчені в джерелах.

Тим то хронологічні рамки є доволі пливкі, але в основному - це з врахуванням матеріалів другої половини XVI - середина XVII ст., як свого роду передвісники епохи Богдана Хмельницького, і сама названа епоха.

Мета дослідження: на основі комплексного вивчення друкованих першоджерел та неопублікованих документів XVI-XVII ст. (зокрема, львівської ради із актових книг 52 фонду ЦДІА України м.Львова), що стосуються молдавсько-українських економічних зв'язків періоду Хмельниччини, з'ясувати концепцію економічної візії Богдана Хмельницького.

Наукова новизна дисертації.

Як вже згадано вище, минулий рік був ювілейним роком Богдана Хмельницького. Відбулися чисельні конференції, було опубліковано чимало важливих книг і досліджень.

Однак, молдавсько-українські взаємини, зокрема, торговельні, як окрема тема, не стали предметом дослідження. В українській науковій літературі досі відсутня монографія про Молдавію

XVI-XVII століть, молдавські міста і торговельні шляхи, про характер і ведення молдавсько-української торгівлі, загалом про молдавську економіку і її відносини з українськими землями.

В даній роботі вперше в українській історіографії поставлена і розв'язана проблема економічної візії Богдана Хмельницького. Зібрані тут матеріали і дослідження названих проблем можуть служити новими даними при написанні економічної історії України, зокрема, доби Богдана Хмельницького, а також посібників для університетських курсів про історію Молдавії XVI-XVII століть та її зв'язки з Україною.

Накінець, політологи та журналісти можуть там знайти матеріал для їх лекційно-викладацької роботи. Економічна візія Богдана Хмельницького може вважатися актуальною і сьогодні, а її позитивний досвід бути використаним.

Методологічна основа дисертації.

В процесі роботи використовувався системний підхід до опрацювання матеріалу. Паралельно з описовим застосувалися порівняльно-історичний та співставовий методи.

Стан наукової розробки теми.

Торгівлю Львова з Молдавією XVI-XVII ст. трактували досі побіжно як у загальних працях з історії України (диви прим. Михайло Грушевський "Історія України-Руси", починаючи від 6-го тому), так і у курсах історії торгівлі України (проф. В.Голобуцький, Економічна історія УРСР, Київ, 1970, та монографіях про Б.Хмельницького (спеціально І.Крип'якевича, Богдан Хмельницький, Київ, 1954).

Із румунських праць треба назвати в першу чергу монографії Н.Йорги¹ та Ліі Лер².

Із праць польських істориків тут важливі монографії і статті таких вчених як Станіслав Кутржеба³, А.Русінський⁴ та Р.Рибарський⁵.

Спеціально історією торговельного життя у Львові дещо ранішого часу займався Іван Крип'якевич, якого класична праця про Львівську Русь в першій половині XVI ст. (Львів, 1907) повернулася до українського читача у 1994 р.⁶ із цінним доповненням, а саме витягами із досі неопублікованих документів львівської ради із актових книг 52 фонду ЦДІА України, м. Львова.

Крім того важливими ще зостаються праці Владислава Лозінського про львівських золотарів⁷ та про патріциїв і міщан Львова XV-XVII ст., загальні праці про Львівську торгівлю Станіслава Левіцького⁸ та Люції Харевічової⁹, а також праця

¹ Niculae Jorga. "Istoria comerțului rominesc (Erocaveche), Buc. 1925. T.1.

² Lia Lehr. Comerțul Țării Rominești și Moldovei in sec. XVI-XVII. // Studii și materiale de Istorie Medie. Buc., 1960. T.4, cc.223-304.

³ Stanislaw Kutrzeba. Handel Półski ze Wschodem w wiekach średnich // Przegląd Polski. 1903, T.148.

⁴ W.Rusiński, Rozwój gospodarczy ziem polskich w zarysie. Warszawa. 1963.

⁵ Roman Rybarski. Handel i polityka handlowa Polski wXVI stuleciu. Poznań. 1928. T.1.

⁶ Іван Крип'якевич. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. Львів. 1994. диви ще Раїса Шиян. Торговля міст Руського і Бельського воєводства у XVI першій половині XVII століть // Записки НТШ. Львів* 1994. T.228. cc.123-159.

⁷ Władysław Łoziński. Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach. Lwów. 1889.

⁸ Władysław Łoziński. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XV-XVI wieku. Lwów. 1890.

⁹ Stanisław Lewicki. Historia handlu w Polsce na tle przywilejów handlowych. (Prawo składu). Warszawa, 1920.

українського вченого Романа Зубика про тогочасну фінансову господарку м.Львова¹⁰.

Спеціально торгівлею міста Львова та Молдавією займалися Люція Харевічова та Елена Мартиновна Подградская, перша-загально¹¹, а друга-спеціально XVI-XVII ст.¹² Праця Подградської дуже цінна тим, що вона базується головню, на аналізі досі неопублікованих документів львівської ради із актових книг 52 фонду ЦДІА України, м. Львова, які мені були у пригоді при написанні цієї дисертації. Одначе автор трактує торгівлю Молдавії зі Львовом як складовою частиною Речі Посполитої і не бере до уваги змін, які принесла революція Богдана Хмельницького. Також торговельні зв'язки інших, чим західноукраїнських міст (наприклад Києва, Чигирин) zostалися поза її увагою.

Про міста та чисельність їх населення для України диви Іван Крип'якевич. Богдан Хмельницький, Київ, 1954); для Молдавії є збірка праць трьох авторів: И.А.Котенко, Н.А.Мохов, П.В.Советов¹³. Для міст, а також торговельних шляхів важливі ще праці Н.Йорги¹⁴, История Молдавской ССР, Т.1 (Кишинев, 1965), та історичні атласи польський та турецький¹⁵.

¹⁰ Roman Zubyk. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624-1635. Lwów, 1930. диви також Stanisław Hoszowski. Ceny we Lwowie w XVI-XVII wieku. Lwów. 1928.

¹¹ Lucja Charewiczowa. Handel Lwowa z Moldawją i Multanami w wiekach średnich // Kwartalnik historyczny Lwów: 1924. T.38. ss. 37-67; диви також L. Charewiczowa. Handel średniowiecznego Lwowa. Lwów, 1925.

¹² Елена Мартиновна Подградская. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII веках. Кишинев. 1968.

¹³ И.А.Котенко, Н.А.Мохов, П.В.Советов. О тенденции роста народонаселения Молдавии в эпоху феодализма// Ученые записки Молд. филиала АН СССР. Кишинев, 1957, Т.6. (серия историческая), сс.49-66.

¹⁴ Nicolae Jorga. Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. Gotha, 1905. Т.1-2.

¹⁵ W.Czapliński, T.Ladogórski (ред.). Atlas historyczny Polski, Warszawa, 1970.

Крім того, важливою є все ще розвідка І. Крип'якевича про українські шляхи у XVIII ст.¹⁶ та А.Дзюбінського про польсько-турецькі торговельні шляхи¹⁷.

Розвитком ремесел у Львові займався Степан Білецький¹⁸, а в Молдавії Штефан Олтяну¹⁹.

Складське право було предметом дослідів Станіслава Левіцького²⁰.

В молдавсько-українській торгівлі займали важливе місце грецькі, вірменські та єврейські купці. Про грека Остафія Стаматаенка, що став керівником Військового скарбу Б. Хмельницького є розвідка Івана Крип'якевича²¹.

Вклад вірменських купців досліджували Н.К.Кривонос²², М.Закржевська-Дубасова²³ та Ярослав Дашкевич²⁴.

Загально про роль європейських купців у "польській" торгівлі писав Ігнаці Шіпер²⁵, а спеціально торговими справами євреїв

¹⁶ D.E.Pitcher. An Historical Geography of the Ottoman Empire. Leiden, 1972.

¹⁷ І.Крип'якевич. Українські дороги в половині XVII в. // Записки НТШ. Львів 1926. Т.144-145. сс. 109-140;

Dziubiński. Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu // Przegląd historyczny. Warszawa. 1965. Т.56, з.2, сс.232-259.

¹⁸ Степан Білецький. Розвиток ремесла і промислів у Львові в середині XVII ст. // З історії західноукраїнських земель, Київ, 1957, Т.2.

¹⁹ Ștefan Olteanu. Meșteșugurile din Moldova în sec. XVII. [Ремесла в Молдавії XVII века] // Studii și materiale de Istorie Medie. Buc. 1959. Т.3. сс.101-221.

²⁰ Stanisław Lewicki. Studja nad historją handlu w Polsce. Prawo składu. Lwów, 1910.

²¹ І.Крип'якевич Остафій Астаматій (Остаматенко), український посол в Туреччині 1670-х рр. // Україна, Київ, 1928, кн.6. сс.6-11.

²² Н.К.Кривонос. Роль львовской армянской колонии в развитии торговли на западноукраинских землях в 1-й половине XVII в. // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Киев, 1965. сс. 101-105.

²³ M.Zakrzewska-Dubasowa. Ormianie zamojscy i ich rola w wymianie handlowej i kulturalnej między Polska a Wschodem. Lublin 1965.

²⁴ Ja R.Dachkevitch. Les marchandises arméniennes en Ukraine Pologne et Lituanie au XVIIe s // Revue des études arméniennes. Paris, 1981. N.S.T.15, сс.341-354.

²⁵ Ignacy Schiper. Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich. Warszawa 1937.

Львова займався Меїр Балабан²⁶. Про роль німецьких купців із колоністів "Сасів" писали Гуго Вечерка²⁷ (Молдавія) та Отто Фріц Ікелі (Трансільванія)²⁸. Важливі дані про торгівлю молдавськими биками (основна стаття молдавського експорту) знаходяться у працях таких авторів як Маврици Горн²⁹ та З.Гульден і Л.Стемпковський³⁰.

Відносно метрології: головно послуговувалася працями Ярослава Ісаєвича³¹ та Володимира Зварича³².

Таким чином в названих працях лише частково проаналізовано молдавсько-українські економічні зв'язки за часів Хмельниччини, але концепція економічної візії Богдана Хмельницького залишилася поза увагою вчених.

Джерельна база.

Основна архівна база до історії торгівлі Львова із Молдавією - це фонд 52 ЦДА України у Львові, що обіймає книги актів Міської ради XVI-XVII ст., а саме: акти Міської ради, акти

²⁶ Meir Balaban. Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku. Lwow. 1909.

²⁷ Hugo Weczerka. Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschland im Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13-18. Jahrhundert). München, 1960.

²⁸ Otto Fritz Jickeli. Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung // Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt. 1913. T.39. № 1, сс.33-184.

²⁹ Maurycy Horn. Handel wołami na Rusi Czerwonej w XVII w. // Roczniki dziejow społecznych i gospodarczych. Poznan. 1963. T.24, сс.73-89.

³⁰ Z.Gulden, L.Stepkowski. Handel wołami w swiecie rejestrow celnych komory kaliskiej z lat 1647-1654 // Kwartalnik historii kultury materialnej. Warszawa, 1978, T.16, № 4, сс.537-542.

³¹ Ярослав Ісаєвич. Деякі питання української метрології XVI-XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ. 1961. № 2(46). сс.3-13.

³² Володимир Зварич. Нумізматичний словник, вид.друге. Львів. 1973.

Міського суду, акти Войтовського суду та акти Вірменського суду.

Після Львова головне місце в торгівлі з Молдавією посідав Кам'янець-Подільський. Актові книги того міста зберігаються в ЦДІА України в Києві (фонд 132).

Багато документів було видано у XIX-XX ст. українськими, польськими, румунськими та російськими дослідниками. Тут назву тільки деякі з використаних мною: зведення польських законодавчих актів XIV-XVIII ст. у восьми томах: *Volumina legum* (СПб., 1859), *akta Grodzkie i Ziemskie* із Львівського архіву у 25 томах (Львів, 1868-1935), *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России* (15 томів, Київ, 1863-1891), *Архив Юго-Западной России* (35 томів у восьми серіях (Київ, 1859-1914). Крім того багатотомні збірки документів до історії Румунії (Молдавії та Волощини) зібрані Евдоксієм Гурмузакі (*Hurmuzaki*) і видані у Бухаресті у 19 томах (починаючи з 1876 р.) із додатковими томами: *Documente privitoare la istoria Romanilor*, та нове видання Румунською Академією Наук в Бухаресті, починаючи з 1966 р. (незакінчене) у двох серіях: *Dokumenta Romaniae Historica. A. Moldova, B. Tara Românească*. В дисертації ще використані спеціальні збірки документів N Jorga і M. Costachescu, два збірника I. Coffus-a, та два збірника видані I. Богданом, E. Калужняцьким, A. Яблоновським і др.

Дуже важливими для теми дисертації була збірка Івана Крип'якевича та Івана Бугича, *Документи Богдана Хмельницького* (Київ, 1961), а спеціально Універсал Б.Хмельницького із 8 травня 1654 р. (документ № 245) про збирання податків з іноземних купців. Поза тим, важливим є текст Чорноморської конвенції поміж Б.Хмельницьким та Османським султаном у липні 1648 р., що була опублікована у

офіційному збірнику "Собрание государственных Грамот и договоров" в Москві 1822 р., та Постанова львівської тарифної комісії із 1633 р., яку видав Вільгельм Рольний: Dwie taksy towarów cudzoziemskich z roku 1633 (Kraków.1897).

Отже тема достатньо представлена актовими документами фонду 52 ЦДІА України у Львові, що обіймає книги актів Міської ради XVI-XVII ст., а саме: акти Міської ради, акти Міського суду, акти Войтовського суду та акти Вірменського суду; збіркою І. Крип'якевича та І. Бугича "Документи Богдана Хмельницького", (Київ, 1961), які дозволяють досить повно висвітлити головні питання дисертації.

Структура роботи.

Дисертація побудована за проблемним принципом. Вона складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаної літератури та першоджерел.

У вступі обґрунтовується вибір теми: предмет дослідження та його хронологічні рамки, актуальність теми, новизна і практичне значення дисертації. Далі слідує опис стану дослідження теми та характеристика джерел.

Перший розділ "Основа економічних зв'язків Молдавії і України" подає спочатку витоки економічних зв'язків. Територія Молдавії до 1340 р. була в системі української Галицько-Волинської держави, і після її упадку увійшла безпосередньо у структуру держави Золотої Орди. Тоді через Молдавію проходив торговельний шлях із Європи до земель Золотої Орди і далі. Це був "татарський торговий шлях". Поміж 1266 р. аж до 1475 р. цей шлях був під контролем генуезців, які

створили свою Чорноморську колоніальну державу із центром у м.Кафа (Феодосія) на Криму. Генуезців заступили турки-османи, які стали зверхниками воєводів Молдавії, що, до речі, ще від 1387 р. складала феодальну присягу королям Польщі.

Шлях до Західної Європи проходив через Львів, із яким Молдавія - як сказано-мала давні зв'язки. Молдавська офіційна мова зоставалася до другої половини XVII-го ст. староукраїнською (галицького наріччя) із церковнослов'янізмами. До 1400 р. молдавани, що були православні, підлягали у церковному відношенні галицькій митрополії. Після 1475 р. Молдавія стала транзитною територією, через яку проходили товари Сходу до Європи і європейські до Азії.

Торгівля була основою економіки Молдавії.

У зв'язку з тим у XV-XVII ст. бачимо там процес урбанізації, між іншим, як і в Україні.

Міста у Східній Європі XVI-XVII ст. були або автономні (посідали т. зв. німецьке, головню "магдебурзьке" право), або мали приватних власників.

В містах того часу помічаємо щораз сильніше відокремлення ремесла від хліборобства; вони стали центрами торгівлі і ремесла, причому багаті купці намагалися зберегти за собою керівництво справами міста. Після 1648 р. в українських містах з'явився новий претендент на владу, козацтво, що існувало там паралельно; а тепер намагається встановити там свої порядки.

Як претендент на шляхтича у Польщі мусів дістати т. зв. індиґінат, який йому міг надати сойм, так міщанин, зокрема, чужого походження, щоб стати повноцінним горожанином свого автономного міста, мусів здобути для себе міське право, яке надавала рада міста. Міське право надавало його власникові

великі митні та податкові полегшення, а також дозвіл купити собі в місті власний дім.

Часто купці здобували собі міське право у кількох містах, звичайно, на трасі їх торговельних підприємств. У торгівлі міста Львова із Балканськими країнами брали участь у першій половині XVII ст. понад 200 купців. В 50-х роках XVII ст. в Яссах нарахувалося 2060 малих торгових підприємств.

В середині XVII ст. існувало два види торгівлі: з однієї сторони, - внутрішня торгівля в певних торговельних центрах, містах з лавками і базарами, а з другої сторони, міжнародні періодичні ярмарки. Найважливіші торговельні центри, в Молдавії були: Сучава, давня столиця, близько 20.000 мешканців; Яссинова столиця, для неї подається, мабуть, перебільшене число 40.000 мешканців, та Чернівці.

Найбільше місто на українській території було Львів (в 1650 р. 33.275 мешканців); за ним слідували Київ (6.-15.000 мешканців) та Кам'янець-Подільський (понад 10.000 мешканців), Луцьк.

Ярмарки відбувалися у містах по кілька разів на рік, що знаходилися поблизу кордонів. Найважливіші ярмарки в Молдавії були в Яссах, Хотині, Чернівцях і Шипинцях.

На українській стороні їм відповідали ярмарки у Львові, Снятині, Язловці, Коломії та Ярославі.

Деякі міста в Україні, як Львів та Київ, у Молдавії Сучава і (правдоподібно) Ясси, мали так зване складське право (*ius stapulae*). Це право примушувало закордонних купців продавати свої товари місту, яке мало складське право за цінами, визначеними місцевою владою. Таким чином перепродажа товарів була в руках місцевих купців, які мали від такої трансакції великі зиски. Не диво, що за право складу йшла боротьба поміж містами, що не

одержали того привілею (напр. Кам'янець-Подільський) і шаєсливцями (як Львів).

У розділі другому "Торговельні шляхи і регламентовані правила" в центрі уваги торговельні шляхи, митниці, привілеї "фондаки" та купецькі братства.

Щоб краще зрозуміти можливості Молдавії тут зібрано інформації не тільки із Молдавської території, але теж із двох інших наддунайських князівств - Волощини та Трансільванії. При розгляді українських шляхів взято під увагу нові шляхи після 1648 р., головно, шляхи Ясси-Чигирин та Ясси-Київ. Також подано інформації про шляхи на Захід із Молдавії та України, а теж шляхи із Молдавії до Константинополя.

Головна митниця Молдавії була в Яссах і крім неї для торгівлі з українськими землями існували митниці в Дорогою, Хотині, Сереті, Чернівцях і Сучаві.

Основні митниці в Україні були у Львові, Снятині, Кам'янці-Подільському (для Поділля) в Луцьку (для Волині), та у Києві (для Правобережжя).

Богдан Хмельницький встановив державне мито (1654 р.) яке іноземні купці мали сплачувати до Військового скарбу; це мито звільняло купців від усіх місцевих оплат і мит і називалося правом на "безмитну" торгівлю.

Купцям забезпечувалася свобода на основі відповідних обоюдних договорів, а опісля (1648 р.) на основі Універсалів гетьмана. У ту систему входять теж Привілеї на ярмарки.

Головною установою, за допомогою якої європейські (і українські) купці вели в різних Придунайських і Балканських країнах обмін зі Сходом, називалася фондако "fondaco". Це була гостинниця, а також товарний склад.

У XVI-XVII ст. повстають об'єднання купців як в Україні, так і в Молдавії. Найдавніша згадка про об'єднання купців в Молдавії походить із 1610 р. Тут можна згадати Львівське Успенське ставропігійське братство, організацію привілейованих міщан і купців, що була затверджена у 1586 р., та Ніжинське братство грецьких купців, що дістало у 1657 р. від Б.Хмельницького права на "безмитну" торгівлю.

Такі організаційні форми ведення торгівлі були викликані потребами міжнародної торгівлі (конкуренція); оборотні капітали пайщиків значно перевищували суми, якими оперували окремі підприємці.

Третій розділ "Характер трансакцій торгівлі". Як в деяких країнах середини XVII ст., Молдавія і Україна не мали своєї власної грошової одиниці і допускали до обігу срібні та золоті монети сусідніх держав, головню, т. зв. золоті та срібні талари (спеціально левковий талар). Були професійні мініяйли.

У торговельних операціях купецтва Молдавії і України того часу помічається сумісництво грошової і товарної форми. Цей останній спосіб вживався, якщо у покупців не вистачало необхідної кількості металевих грошей, тоді розраховувалися частково товарами.

Торгівля Молдавії зі Львовом відтворювалася ще бартером, цебто обмінювалися товари однакової вартості один на інший.

Також система закупівлі товарів у кредит посідає значне місце в економічних відносинах Молдавії зі Львовом. В Яссах мініяйли брали 20% річних, або 4% місячних від позиченої суми грошей.

Дієвою мірою проти осіб, що не дотримувалися боргових зобов'язань в обох країнах була конфіскація товарів і майна недисциплінованого боржника.

Широке розповсюдження отримували торговельно-фінансові операції через посередництво довірених осіб, здебільшого через кругову поруку.

Купці з Молдавії і Львова (та західноукраїнських міст) крім безпосередньої закупки товарів на ярмарках і ринках укладали контракти про постачання товарів згідно вказаного у договорі місця і в конкретні часові терміни. Контрактове оформлення торговельного обміну було вигідним як для постачальника, так і для покупця. Перший отримував гарантію на збут свого товару, що було важливим при наявності продуктів, які швидко псуються.

Одночасно він був застрахований від коливань цін, таким чином міг розраховувати на твердий прибуток. Покупця задовольняло укладення контракту так як це забезпечувало поставку товару у певній кількості.

Четвертий розділ "Юридичні основи торгівлі" доказується саме Постановою львівської тарифної комісії із 1633 р. та Універсалом Богдана Хмельницького про збирання податків для Військового скарбу з іноземних купців (1654).

На сеймі 1633 р. було встановлено в Речі Посполитій чотири митних центри. Через Краків йшли товари із Силезії і Трансильванії (Угорщини), через Познань із країн Балтійського моря, Прусії та Помор'я, через Люблін із Москви та Лівонії, а через Львів товари із Туреччини і Молдавії (Wolochy).

Кожний митний пункт мав список товарів, що привозили з відповідних країн.

Для товарів, які проходили через митні пункти, були встановлені Комісією із фахових міжнародних купців закупівельні та пролажні ціни.

У Львівському списку є 28 основних "східних товарів". В дисертації дані про них подані у формі таблиці, де крім назви товару, його закупівельної та продажної цін, підраховані мною ще прибутки.

Богдан Хмельницький дбав про добро і безпеку своїх та чужоземних купців. 8 травня 1654 р. він видав у Чигирині Універсал, що був своєрідною інструкцією для свого уповноваженого (до речі грецького походження) Остафія Стаматаснка у справі збирання податків для держави Війська Запорозького. На відміну від польської такси 1633 р., яка - як ми бачили - подає закупівельну і продажну ціну товарів, Універсал 1654 р. дає ціну податку, який купці (оптовики) мають платити українському Військовому скарбові за звільнення їх від місцевих митних поборів, міських та козацьких влад.

Розділ п'ятий "Львів - основний центр молдавсько-української торгівлі". До XVI ст. головним торговельним партнером Молдавії був семигородський Брашов. У XVII ст. його місце зайняв Львів, багате місто, уславлене 3000 фаховими ремісниками, згуртованими у 30 цехів, під керівництвом 500 майстрів. Торгівля з Молдавією була прибутковою справою як для самого Львова так і для його купецтва. Складське право, яким від 1460 р. користувався Львів, збільшувало прибутки для місцевого купецтва.

У цьому розділі аналізується асортимент товарів, які виробляло м.Львів, а також подаються дані про імпорт і експорт молдавський та львівський (український).

Львів експортував до Молдавії, головно, шкіряні та ювелірні вироби та реекспортував металеві вироби засобів праці як коси, ножі, цвяхи та західноєвропейське сукно і тканини.

Молдавія у свою чергу була для Львова не тільки постачальником сільськогосподарської продукції (скот, головно, бики), вина, солі, меду та воску, але теж постійним споживачем його ремісничо-промислових товарів. Так, наприклад, значну роль у експорті Львова посідало виробництво соленої і копченої риби із сировини, яку привозили сюди із Молдавії. Купці приїздили до Львова різних національностей, тому виникла потреба у перекладачах. Але функція перекладача являлась львівською монополією.

Розділ шостий "Концепція економічної візії Богдана Хмельницького". Він складається із трьох частин "Молдавія і Україна як транзитні території", «Богдан Хмельницький і «східна торгівля»» і "Чорноморська конвенція".

Україна і Молдавія були транзитними територіями поміж Західною Європою і Сходом. На середину XVII ст. не втратив свого значення торговий шлях, що проходив із Заходу через Львів і продовжувався у такий спосіб: Кам'янець-Подільський-Хотин-Ясси-Васлуй-Бирлад-Текуч-Галац і далі йшов до Константинополя.

Був теж шлях зі Львова до Києва, який продовжувався до Москви.

Торгівля України з Туреччиною транзитом через Молдавію проводилася головним чином купецтвом Львова (головно вірменського походження), яке підтримувало широкі зв'язки з Константинополем. В часи Богдана Хмельницького визначне місце в українській торгівлі зі Сходом (Туреччиною) займали грецькі купці, які діставали від гетьмана привілеї на "безмитну" торгівлю.

Молдавія була в середині XVII ст. транзитною територією для купців зі Львова і України, Литви, Польщі, які торгували безпосередньо з Туреччиною.

Основним предметом львівського (і українського) реекспорту у Константинополь було цінне хутро, яке високо цінувалося на його ринку. Львівські (і українські) купці закупували цей товар у московських купців, які привозили його у великій кількості у Річ Посполиту.

У середині XVII ст. почалися безпосередні економічні зв'язки Молдавії з Москвою. Молдавські купці їхали туди через українську територію.

У такий спосіб Україна стала для Молдавії транзитною територією.

Богдан Хмельницький від першого року свого гетьманування цікавився великими центрами "східної торгівлі" як Львовом і Кам'янцем-Подільським, розташованими на українській етнічній території. Вже 12 грудня 1648 р. він просив, щоб його "заспокоюючий Універсал по прочитанні у Львові, відіслали до Кам'янця-Подільського". Коли місто Львів в році 1655 знаходилося в облозі, Хмельницький послав львов'янам з 3-го по 22-е жовтня аж 14 листів. За кілька місяців перед своєю смертю, 9 березня, 1657 р., Хмельницький послав свого листа "милостивим панам радникам львівського магістрату", яких як "ласкавих приятелів" запевняв про прихильне ставлення Війська Запорозького до них. Того ж дня Гетьман видав ще один Універсал Війську Запорозькому "аби ся з людьми міста Львова як з власними нашими обходили, до вшелякого гандлю і купецтва не чинили перешкоди".

Львів - як центр "східної торгівлі", що вів свою транзитну торгівлю через територію Молдавії - був для Гетьмана важливим

економічним фактором, як і сама Молдавія. Про дуже позитивне ставлення Богдана Хмельницького до грецьких купців говорить інший важливий фактор у "східній торгівлі", а саме, надання їм права "безмитної" торгівлі.

У 1822 році у офіційному російському збірнику "Собрание государственных грамот и договоров" був надрукований унікальний документ, писаний польською мовою. Його заголовок: "Договір поміж цісарем Турецьким і Військом Запорозьким з народом Руським (=українським) відносно торгівлі на Чорному морі". Там запропонована дата видавцями "біля 1649 р." Спираючись на досліди академіка Омеляна Пріцака, я прийняла як дату "липень 1648 р." і подаю текст і докладний аналіз того документу.

Це своєрідна Чорноморська Конвенція відносно торгівлі і безпеки на Чорному морі, видана самотніми Чорноморськими державами, які в той час мали свій флот. Хоч із різних причин вона не зреалізувалася, але сам факт її існування є доказом політико-економічної візії Богдана Хмельницького.

В и с н о в к и .

Відправною точкою для дослідів автора була відома характеристика Богдана Хмельницького, подана польським істориком Людвіком Кубалею (1838-1918).

Він з подивом віднісся до талану Великого Гетьмана, який без опори як, наприклад, Олівер Кромвель в Англії, мусів імпровізувати державне господарство і адміністрацію, і то, ведучи в той сам час війни. "А коли його військо не вмирало з голоду, коли мав зброю, гармати, амуніцію, добрих шпигів і зручних агентів,

коли ніколи не бракувало йому грошей - то се його персональна заслуга".

І так стало передо мною питання вяснити, звідки Богдан Хмельницький брав гроші?

У існуючій літературі це питання не ставилося. Хмельницький брав гроші з міст та від міжнародних купців. Купці сплачували податки до Військового скарбу, в заміну за звільнення їх від місцевих мит, які накладали Міські ради та місцева Козацька адміністрація.

Купці, що торгували в Україні та у Львові "східними товарами" були з Османської держави і, спеціально, із Молдавії, вони були головню православні греки, тому Б.Хмельницький ними спеціально опікувався. Львів теж було місто, де концентрувалася торгівля Речі Посполитої з Туреччиною та Молдавією.

Отже, причина спеціальної опіки містами загально і Львова (а також Кам'янця-Подільського), спеціально, лежала в тому, що це були центри т. зв. "східної торгівлі", між іншим, як і Молдавія.

На захист виносяться такі положення:

- Богдан Хмельницький мав свою економічну політику на державному рівні.

- Базою для його державної і військової дії був Військовий скарб.

- Важливою статтею доходів були податки міжнародних купців.

- Міжнародні купці платили Військовому скарбу відповідні податки, але зате були звільнені від феодалної системи мит, що його накладали місцеві міські та козацькі установи.

- Богдан Хмельницький спеціально цікавився Молдавією, головним партнером "східної торгівлі" Львова і старався мати як Молдавію так і Львів під своїм контролем.

- Богдан Хмельницький розумів значення морської торгівлі, як це доказує його Морська Конвенція з Туреччиною (Чорне і Середземне море) та збудування "вільного порту" у Старім Бихові (Балтійське море).

А п р о б а ц і я д о с л і д ж е н н я .

Результати праці були викладені протягом 1991-1996 рр. у Міжвузівському збірнику наукових конференцій технічних вузів України № 40, № 41 м.Полтави за 1992, 1993 рр. на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана, читаннях, наукових зустрічах, у таких містах як Полтава, Київ, а також на засіданнях товариства "Просвіта". Більшість матеріалів були опубліковані у п'яти працях автора.

О с н о в н и й з м і с т д и с е р т а ц і ї
викладено у таких публікаціях автора:

1. "Друга держава - Гетьманат" // Конспект лекцій з курсу "Вступ до українознавства". Міністерство освіти України. Полт. ІБІ. 1994. (2 аркуша).

2. "До проблеми переосмислення Визвольної війни середини XVII ст." // Міністерство освіти України. Міжвузівський збірник наукової конференції технічних вузів України № 40. Полт. ІБІ. 1992 р. (0,1 друкованого аркуша).

3. "Культурні процеси України і Росії в половині XVII ст. у вузівському курсі" Вступ до українознавства (Могилянський

період і його характеристика) // Міністерство освіти України. Міжвузівський збірник наукової конференції

технічних вузів України № 41. Полт. ІБІ. 1993. (0,1 друкова ного аркуша).

4. "До питання відносно характеру шлюбу сина Богдана Хмельницького Тимоша" // Тези до Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана. Богдан Хмельницький і його доба. Київ, 24-25 жовтня 1995 року. Інститут Історії України НАН України. Київ, 1996 р. (0,3 друкованого аркуша).

5. "Анонімний 'Опис весілля Тимоша Хмельницького' (1652), як історичне джерело" // Збірник наукових праць молодих вчених. Вип. № 2. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Київ, 1996 р., (1 аркуш).

Резюме

Гвоздик Лариса Дмитриевна "Молдавско-украинские экономические связи середины XVII столетия." Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02.

С экономической точки зрения Украина XVII века принадлежала к сфере так называемой "восточной торговли" с центром в Константинополе. В это время город Львов и Молдавия были главными торговыми партнерами этой системы.

Богдан Хмельницкий с самого начала своего гетманства предпринимал все усилия, чтобы взять под свой контроль как Львов, так и Молдавию.

Его помощниками были православные греческие купцы, которым он даровал Привилеи "безпошлинной" торговли. Эти

проблеми представлені в дисертації на фоні детального аналізу молдавсько-львівської торгової активності.

Summary.

Hvozdyk Larysa Dmytrivna, "Moldavian-Ukrainian economic relations in XVII century"

From the economic point of view Ukraine of the XVII th ct. belonged to the province of the so-called "Oriental trade", centered in Constantinople. The city of Lviv and Moldavia were at that time the most important trade partners in that system.

Khmelnyskyi from the beginning of his tenure as Hetman used all efforts to take under his control both Lviv and Moldavia.

His helpers were Orthodox Greek merchants; they were granted by the Hetman the privilege of duty-free trade. These matters are described against a background of a detailed analysis of the Moldavian-Lviv trading activity.

This dissertation is submitted in fulfilment of the requirements for the academic degree of Candidate of Historical Studies.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, Молдавія, економічні зв'язки, "східна торгівля", "безмитна" торгівля, Чорноморська конвенція.

Піш. до друку 1.07.96 р. Формат 60x84/16. Друк офс. Папір друк.

Друк. арк. 1,5 Тираж 100 Зам. 450

438311

AB 35.328

AB 35.328